

TANRILAR VE TAPINAKLAR KENTİ HATTUŞA *

Peter NEVE **

Boğazköy'ün Yukarı Kent denilen kesiminde araştırma çalışmalarına 1978 yılında başlanmıştır. Burası, eski kentin güneyinden başlayarak yükselen, 1 km² den daha büyük bir yüzölçümüne sahip, eğimli bir arazidir. Organik bir büyüme gösteren Eski Kent ile Aşağı Kent'in aksine, bu kesim planlı bir biçimde yapılmış yeni bir inşaat alanıdır ve kent tarihinin en parlak döneminde meydana getirilmiştir.

Burada şimdiye kadar pek az kalıntı vardı. Bunlar ya Yenicekale ve Sarıkale gibi, zaten açıkta duran, kayalar üzerine inşa edilmiş yapılar, ya da 2. ve 5. inci Tapınaklar gibi görülebilen ve sadece küçük sondajlara gerek gösteren mimari anıtlardı. Bunların dışında şehir suru da ele alınmıştı; ancak, bunun kapıları daha ayrıntılı araştırılmıştı.

Bugüne kadar yürütülen on kazı kampanyası ile geniş yüzeyleri kapsayan araştırmalarda, Hattuşa'nın yarısından çoğunu oluşturan Yukarı Kentin genel yapılanması kadar, işlevi hakkında da pek çok açıklayıcı bilgi elde edilmiştir.

Artık kuşku yoktur ki, Yukarı kentin büyük bir kesimi tapınaklar ve bunlara ait tesisleri içermektedir. Bunların tümü, buraya bir Kült ve Tapınak Kenti niteliği kazandırmaktadır.

Buranın korunması için geniş bir yay halinde, önceleri tek bedenli olan, içteki bazı eski yapıları da etkileyen oldukça büyük

---

* 22 Mart 1990 günü İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi'nde verilen konferansın metnidir.

** Alman Arkeoloji Enstitüsü.

bir tahribattan sonra ise, çift bedenli olarak yapılan şehir surunun en güney ucunda ve kentin en yüksek noktasında herşeyin üzerinde yükselen bastionu ile Sfenksli Kapı yer almaktadır. Surlarda ayrıca dört kapı daha bulunmaktadır.

Bunlardan, güney surlarının doğu ve batı ucunda, ayna yansımaları gibi karşılıklı olarak yer alan Kral Kapısı ve Aslanlı Kapı, simetrik olarak Sfenksli Kapı ile bağıntılıdır; simetri eksenini ise bunun altından geçen yapay dehliz oluşturmaktadır. Bu üç kapının hepsi de kabartmalarla süslü olmaları ile dikkati çekmekte ve kentin savunma sistemi içindeki özel yerleri bir kez daha vurgulanmaktadır. Kanımca, bunların güney kentsurları boyunca uzanan bir kutsal yolun üzerinde yapılan geçit törenlerinde kullanılan kapılar olarak ta Tapınak Kenti ile fonksiyonel bir bağıları vardı.

Bu kutsal yol Kral kapısında kentten çıkarak, surların dibinden Sfenksli Kapının bastionuna varıyor, buradan dik bir merdivenle doğu kanadına ulaşıyordu. Oradan ikinci merdivenle bastionun batı yanından Aslanlı Kapı'ya doğru iniyor ve burada tekrar kentin içine açılıyordu. Yürüyüş yönü, Kral Kapısı'ndaki kabartmanın içte, Aslanlı Kapı'da ise dışta olması ile açıkça bellidir.

Tören yolunun asıl hedefinin piramid biçiminde yükselen Sfenksli Kapı bastionu olduğu, buranın merkezi durumundan olduğu kadar, içte ve dışta kabartmalarla süslenmiş olmasından da anlaşılmaktadır. Buranın askerî strateji bakımından düşünülmediği, belki de Mısır piramidlerinden esinlenilmiş olduğu söylenebilir.

Buradan 30 m. kadar uzakta, Hitit İmparatorluğunun son devresine olduğu kadar, kentin tarihine ilişkin yeni bilgiler veren bir yazılı belge ortaya çıkarılmıştır. Bu, 24 x 35 cm boyutlarında, her iki yüzünde de çivi yazılı bir metin içeren tunç bir tablettir. Arkayüzün altındaki deliklere takılı zincirler, bu metinde yazıldığı gibi, Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçası'nın mühürleri basılmış kil topaklarının belgeye bağlanmasına yarıyordu.

Tunç tablet tören yolunun altındaki bir çukurda bulunmuştur. Buluntu durumuna göre, belgenin eski surun tahribinden önce,

mühür baskıları koparılıp geçersiz hale getirildikten sonra buraya konulduğu anlaşılmaktadır.

Tablet bir antlaşma metni içermektedir. Büyük Kral IV. Tuthaliya tarafından yazdırılmıştır. Antlaşmanın yapıldığı kişi ise, Tarhuntaşša Kralı Kurunta'dır. Burası Anadolu'nun güneybatısına lokalize edilmek istenen ve II. Muvatalli zamanında geçici olarak devlete başkentlik yapmış bir yerdir. Muvatalli ise, amcası III. Hattuşili tarafından tahttan uzaklaştırılan III. Murşili'nin babasıdır.

Antlaşma metninde iki taraf arasındaki dostane ilişkiler vurgulanmakta ve Tarhuntaşša'nın sınırları saptanmaktadır, ayrıca, Murşili'nin küçük kardeşi olduğu anlaşılan Kurunta'nın da hakları ve yükümlülükleri sayılmaktadır. Kurunta'nın Murşili ile kardeş olması, onun Hattuşa'da taht üzerinde yasal hakkı olduğu anlamına gelmektedir. Tahtı zorla gasp eden Hattuşili'nin oğlu ve dolayısı ile Kurunta ile kardeş çocuğu olan Tuthaliya bu durumun mutlaka bilincindeydi; çünkü, antlaşmanın buna ayrılmış bir paragrafında, Tuthaliya, Kurunta'yı böyle bir iddiada bulunmaması için uyarmaktadır.

Tuthaliya'nın bu sezgisinde ne kadar haklı olduğunu, Bronz Tablet'in bulunuşundan bir kaç hafta sonra, onun buluntu yerine yakın 3 no.lu tapınakta ele geçen diğer belgeler doğrulamaktadır. Bunlar, muhtemelen kapların ağızların kapatılmasında kullanılmış ve üzerlerine mühür basılmış kil topaklarıdır. Üzerlerindeki mühür ise Büyük Kral Kurunta'ya aittir. Böylece, kısa bir süre için de olsa, Kurunta'nın bütün uyarılara karşın, Hattuşa'da tahtı ele geçirip, Büyük Kral ünvanını aldığını kanıtlamaktadır. Tuthaliya'nın en sonunda Hattuşa'da yeniden egemen olduğu, onun, Kurunta'nın bir halefi ile yaptığı ikinci bir antlaşmanın varlığı sayesinde belli olmaktadır.

Herhalde pek sakin bir biçimde gelişmemiş bu olayların ışığı altında Yukarı Kentin kazı buluntuları değerlendirilecek olursa, birinci tahribatın Kurunta'nın Hattuşa'ya gelişi ile bağıntılı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunu tunç tabletin buluntu yeri de desteklemektedir. Kendisini vassal derecesine düşüren bir antlaşmayı, mühürlerini sökerek geçersiz hale getiren ve Sfenksli

Kapı gibi önemli bir yere, belki de nümayışle, gömen Kurunta'dan başkası olamazdı.

Buna göre tahribat büyük bir ihtimalle Tuthaliya'nın kenti ve tahtını yeniden ele geçirmesi sırasında meydana gelen mücadele sırasında olmuştur; Yukarı Kentin geniş çaplı ve hızlı imarı ve tamiri de bunu göstermektedir. Büyüklüğü ve dahiyane planı ile eski dünyada eşsiz olan bu projeyi gerçekleştirebilmek için gerekli büyük insan ve malzeme potansiyelinin tümüyle sağlanamamış olduğu, surların ve içteki yapılaşmanın kısmen yarım kalmış durumundan anlaşılmaktadır.

Buradaki yapılaşmanın genelde topografik verilerin de kullanılmasıyla birlikte, surların simetrik planlamasına dayandığı saptanabilen ilk özelliktir. Buna göre Yukarı kentin güney kesimi güney surlardaki üç kapıya uygun olarak, üç bölgeye ayrılmıştır : Sfenksli Kapının bastionunun dibindeki merkez bölgesi ile, doğu ve batıda Kral Kapısı ve Aslanlı Kapı yakınındaki bölgeler.

Yukarı Kentin kuzey kesimi de bu plan içinde düşünülmüştür. Büyükkale'deki kral sarayından tapınaklar bölgesine geçiş üzerinde Nişantepe denilen kaya yer alır. Bu kayanın üzerinde II. Şuppiliuma onbir satırlık bir hieroglif yazıt ile babasının «res gestae»sini yaptırmıştır. Bu kaya hem Sfenksli kapı ve onun altındaki yeraltı geçidinin gösterdiği simetri eksenini üzerinde hem de aynı zamanda Kral kapısı ile -biraz kaymış olmakla beraber- Aslanlı Kapı'nın eksenleri ile bununla kesiştiği noktada bulunmaktadır. Böylece buranın önemi, yazıtın dışında şehir planlaması bakımından da bir ağırlık noktası olması ile vurgulanmaktadır ki, bu durum son kazı buluntularıyla da doğrulanmaktadır.

Nişantepe'den Yukarı Kentin güneyine üç yol ayrılır : Kral Kapısı ve ona komşu tapınak bölgesi doğrultusundaki güney-doğu yolu, tapınak mahallesinin ortasına giden güney yolu ve Aslanlı Kapı ve oradaki tapınak bölgesine giden güney-batı yolu. Yukarı Kentin kuzeyinin bu kesimler dışında kalan doğu ve batı kısımları bu ulaşım sistemi içinde de, simetrik planlama kavramı içinde de değildir. Doğu kısmının doğrudan doğruya Büyükkale'deki saray ile bağlantılı olduğu açıkça bellidir. Batı kısmı ise, Yukarı ve Aşağı Batı Kapıları denen iki özel kapının da işaret ettiği gibi,

burayı herhalde Aşağı Kente bağlayan ayrı bir ulaşım sistemine sahipti.

Buradaki yapılaşma üç evrelidir. Birinci evre (0.St.4) ilk surların inşaatı ile çağdaştır. İkincisi (0.St.3), surlarda da görülen, ilk tahribattan sonraki yeniden yapım ve tapınak kentinin son biçimini alması ile belli olan evredir. Son evrede (0.St.2) ise mevcut yapılarda görülen tadilat ve tamiratlar dışında, dinsel amaçlar dışında bir yeni yapılaşma başlamıştır.

Şimdi, bu bölgeleri teker teker ele alalım : Merkezî Tapınak Mahallesi etrafı yüksek bir arazi depresyonu içine kurulmuştur. Bu geniş çukurluk Sfenkli Kapının bastionundan kuzeyde Nişantepe ve Sarikale kayalıklarına kadar uzanmaktadır. Çukurluğun kenarlarını çeviren yolun heriki tarafında yapılaşma görülmekteyse de, depresyonun ortası boş bırakılmıştır.

Birinci yapı evresinde (0.St.4) bu mahallede herhalde sadece 4. ncü Tapınak vardı. İkinci evrede (0.St.3) ise bunu az çok iyi durumda ortaya çıkarabildiğimiz, 6 no'ludan 29 no.liya kadar, toplam yirmidört adet tapınak izlemiştir. Toprak erozyonu ya da taşlarının yapı malzemesi olarak kullanılmak üzere sonradan sökülmüş olması nedeniyle oluşan boşluklar ve henüz kazılmamış kesimler göz önüne alınırsa, tapınak sayısının çok daha yüksek olduğu anlaşılır.

Bazı tapınaklar, kısmen başka yapıları barındıran etrafı duvarla çevrili kesimlere bitişiktir. Bazılarında ise, Yazılıkaya örneğinde olduğu gibi, küçük özel kapı yapıları bulunmaktadır. Tapınakların çoğunluğu birbirine yakın olmakla birlikte, bağımsız yapı özelliğini koruyacak kadar mesafelidir.

Büyükleri 1200 - 1500 m², küçükleri ise 400 - 600 m² arasında değişen çok çeşitli yüzölçümlerine sahip olmakla beraber, bütün tapınakların benzer bir biçimde planlandıkları ve inşa edildikleri dikkati çekmektedir. Planın genel karakteri, bir orta avludan girilen ve birer dar ön mekân ile derin ana mekânlardan oluşan kült odaları grubunun yapıyı biçimlendirmesidir. Bu grup genellikle dikdörtgen biçimli yapıların dar kenarlarında bulunmaktadır, ancak, belirli bir yöne bağlı değildir. Daha geç dönemde yapılmış tapınaklarda odalar arazinin meyilli tarafına yapılarak, bu

eğimden yararlanılmış ve altlarına ışık veya depo olarak kullanılan bir bodrum katı inşa edilmiştir.

Avlu ve kült odaları grubu dışında da tapınakların tipik parçaları olarak sayılabilecek başka oda ya da oda grupları da vardır. Bunlar her yerde ve aynı sayıda değildir ve genellikle yapıların büyüklüklerine bağlıdır. Daha eski olan 4'ncü Tapınak ile daha yeni yapılar arasında bazı farklar da gözlenmektedir. Bu özellikle yapı kesitlerinin dış konturlarında dikkat çekici olmaktadır: 4 no.lu Tapınak konturları çıkıntı ve girintilerle bölünmüşken, yeni tapınaklarda dış yüzeyler düzgün bir dikdörtgene indirgenmiştir.

Tapınakların yapımına gelince, bunların temellerinde yoğun olarak kullanılan malzeme ham taşlar veya işlenmiş küçük taşlardır. Ancak 4'ncü Tapınakta çok iri kesme taşlardan duvar kaideleri bulunmaktadır. Duvarlar bu temellerin üzerinde, tekdüze bir şemaya göre yapılan ahşap dikme ve hatıllardan oluşan bir iskelet içine dolgu olarak ham taşlar ya da kerpiç tuğlalar koymak suretiyle yükseliyordu. Burada ilginç olan husus, bazı yeni yapılarda kanıtlanabildiği gibi, yapım şemasının tüm yapılar için geçerli modüler bir sisteme dayanmasıdır ki, bu doğal olarak yapım işini basitleştiriyor ve aynı oranda hızlandırıyor.

Yarı kârgir inşaata uygun olan konstrüksiyon herhalde tapınakların dış görünüşlerini de etkiliyordu. Bugün sadece temelleri ya da kaideleri kalmış olan mimarî ile bunu kanıtlamaya olanak yoksa da, kilden yapılmış Hitit ev modelleri ve üzerinde mimarî tasvirler bulunan kabartmalı vazolar bunlar hakkında fikir vermektedir. Bunlarda açıkça görülmektedir ki, yapılarda statik elemanlar açıkta bırakılmakla kalınmıyor, bir duvar çıkması ve boyamak suretiyle ayrıca vurgulanıyordu. Şimdiki durumlarının akla bile getirmeyeceği biçimde yapıların rengârenk olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, tapınakların molozu içinde bulunan duvar resimleri kalıntılarında görüldüğü gibi, yapıların içi için de geçerli idi.

Plan ve yapım tekniklerinde gözlenen tekdüzelik gibi, bütün tapınaklarında bulunan envanter de aynıdır. Bulunan objelerin türleri aynıdır. Doğal olarak sayıları ve durumları değişkendir. Bunların sayıları herhalde içlerinde buldukları yapıların bü-

yüklükleriyle de ilgilidir. Envanteri kabaca altı gruba ayırmak mümkündür : gündelik çanak-çömlek, gündelik araç-gereç, silâhlar, kült araçları, kült objeleri ve yazılı belgeler.

Gündelik keramik genellikle, basit mutfak kaplarından oluşmaktadır. Aşağıda değineceğimiz gibi, tapınak mahallesinin son evresinde bu keramik burada imâl edilmiştir.

Araç-gereç ve silâhlarda da durum buna benzer. Gündelik araç-gereçler çoğunlukla kemik ve tunçtan yapılmış, iğneler ve bizler gibi küçük âletlerden oluşmaktadır. Büyük araçlardan ise bıçak ve oraklar, balta ve taşçı kalemleri vardır. Bütün bunlar tapınaklarda zanaatkârların çalıştığını, dolayısı ile buralarda atelyelerin olmasını gerektiğini açık bir biçimde göstermektedir.

Silâhların çokluğu da dikkati çekmektedir. Bunların çoğunluğunu tunçtan ok ve mızrak uçları oluşturmaktadır. Ayrıca iki tapınakta savaşçı zırhlarının parçaları olan çok sayıdaki tunçtan levhacıklardan meydana gelen toplu buluntular da ortaya çıkarılmıştır.

Bu dindışı nesnelere başka daha pek çok tipik tapınak eşyası vardır. Bunların başında, kâse ya da testi biçimli minyatür kaplar gelmektedir ki, bunlar adak ve temel hediyesi olarak kullanılmışlardır. Tapınakların diğer karakteristik buluntuları arasında kol biçimli libasyon kapları ile herhalde yine aynı amaçla kullanıldığını sandığımız «spindelbottles» adı verilen keramik türünü sayabiliriz. Her iki tür de o zaman Hitit egemenliği altında olan Suriye ile ilişkilere işaret etmektedir.

Bu meyanda kilden yapılmış ev modellerinden de söz edilmelidir. Bunların bir kısmı dendaneli kule biçimindedir. Herhalde sunak olarak yorumlanması gereken bu objelerin de paralelleri Kuzey Suriye'de bulunmuştur.

Kült araçları arasında iyi korunmuş olan tapınaklarda parçalar halinde ortaya çıkarılan kabartmalı vazoları da anmak gerekir. Bunlar üzerindeki tasvirler dinsel içerikli olup, içlerine libasyon yapmak için kullanıldıkları düşünülebilir.

Kült eşyalarını fildişi ya da bronzdan yapılmış küçük tanrı figürinleri oluşturmaktadır. Bunların adak veya amulet olarak

kullanılan idoller olduğu sanılmaktadır. Bir eşi Kuzey Suriye'de Ras Şamra'da ele geçen bir minyatür Tanrı üçlüsünün varlığı yine bu bölgeyle olan ilişkilere işaret etmektedir. Burada önceki libasyon kaplarında da olduğu gibi ithal edildikleri düşünülebilirse de, Hattuşa'da Kuzey Suriye'li sanatkârların (Gastarbeiter olarak) gerçekleştirdikleri yerli imâlattan da söz etmek olasıdır.

Sayıcı ve içerik olarak zengin olan yazılı belgeler, damga mühürlerden, mühürlü bulla'lardan ve çivi yazılı tabletlerden oluşmaktadır ve tapınakların kendi arşivleri olduğunu kanıtlamaktadır.

Mühürlerde Büyük İmparatorluk çağının son evresine 13 ncü yüzyıla ait düğme mühür tipi çoğunluktadır. Bulla'lar içinde ise Eski Hitit döneminden olanlar da vardır.

Sayıları bir kaç yüzü bulan parçalar içinde altı tanesi Büyük İmparatorluk döneminin krallarının mühür baskılarını içermektedir. Bunlar kronolojik sırayla II. Arnuvanda, II. Murşili, III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya'dır. Diğer Büyük Kral mühür baskıları ise, tümü eski olan bağış belgeleri üzerinde bulunmaktadır. Bu belgeleri üzerlerindeki kral adlarına göre Büyük İmparatorluk öncesine, M.Ö. 15 nci yüzyıl sonlarına tarihlıyoruz.

Geri kalan diğer çivi yazılı belgeler için dikkati çeken nokta, çoğunlukla eski döneme ait olmalarıdır. İki komşu tapınakta, 15 ve 16 no.lı olanlarda mitolojik bir metin serisine ait çok sayıda tablet ele geçmiştir. Bunlar hititçe ve hurrice olmak üzere çift dilli olup, hem içerik hem de özellikle hitit dinsel yaşamında M.Ö. 13 ncü yüzyılda -bir tür Kilise Latincesi gibi- kullanılan, Kuzey Suriye ve Mezopotamya'da konuşulan Hurri dilinin açıklanması bakımından büyük bir öneme sahiptir.

Hem mimari hem de envanterleri açıkça göstermektedir ki, bu tapınaklar sadece kült yapıları olmayıp, tanrı evi ve ekonomik merkez işlevlerinin birleştirildiği yerlerdi. Bunlar, manastırlarla onların vakıfları gibi, kendi atölyeleri, tarlaları ve ormanları olan ve kendi varlıklarını ve personellerinin gereksinmelerini garanti altına alan özerk kurumlardı.

Hitit Büyük Krallarının bazen kendi tanrılarına olduğu kadar yabancı hattâ düşman ülkelerin tanrıları için de tapınaklar

yaptırdıklarını yazılı belgeler kanıtlamaktadır. Bu bakımdan özellikle IV. Tuthaliya önde gelmektedir. Onun, imparatorluğa dağılmış çeşitli kült merkezlerini Hattuşa'da toplamak ve bu suretle siyasal durumunu güçlendirmek amacına yöneldiği anlaşılmaktadır ki, karşılaştığını bildiğimiz iç zorluklar gözönüne alındığında, bunun akılcıca planlanmış bir hareket olduğunu kabul etmek gerekir.

Onun faaliyetlerinin en önemli kanıtı, hurri panteonunun tanrılarının kabartmalarını içeren Yazılıkaya anıtıdır. Burada yılda bir kez sadece İlbahar Bayramı nedeniyle toplanan tanrıların sayısının fazlalığına bakılacak olursa, Tuthaliya'nın bu tanrılara Yukarı Kent merkezî tapınak mahallesinde de devamlı birer barınak sağlamak istemiş olmasını kabul etmek herhalde yanlış olmaz.

Bu hipotezi doğrulayacak kesin kanıtlardan henüz yoksun olmamıza karşın, Yukarı Kentteki inşaat faaliyetlerinin sahibi olarak IV. Tuthaliya'yı kabul etmemizi gerektirecek ipuçlarından birisi tapınaklardan birinin yıkıntısı üzerine yapılmış Bizans dönemi kilisesinin duvarları içinde tekrar kullanılmış bir steldir. Bunun üzerinde hieroglif yazısı ile jenealojik sıra ile Tuthaliya'nın, babası (III.) Hattuşili'nin, büyük babası (II.) Murşili'nin ve bir başka Tuthaliya'nın adı verilmektedir. Bu Tuthaliya'nın IV. Tuthaliya'nın cediti ve eponim'i olarak verilmesi bakımından, bu adı taşıyan ilk Hitit Kralı olduğunu söylemek olasıdır.

Bunun hemen hemen benzeri bir stel de Büyükkale'deki kral sarayında bulunmuştur. Orada ele geçen bu kralın adını taşıyan diğer yazıt parçaları, sarayın genişletme çalışmalarının Tuthaliya döneminde gerçekleştirildiğini kanıtlamaktadır.

Tapınak mahallesi son evresinde köklü bir değişiklik göstermektedir. O zamana kadar boş bırakılmış alanlar ve hattâ bazı tapınakların yerinde yeni yapılaşmalar başlamıştır. Bunlar, daha önceden inşa edilmiş yapılara uygun bir planlama göstermezler ve herhalde anlık gereksinimlere göre ortaya çıkmışlardır.

Bu dönemde yapılaşma, genellikle, atölye, depo işlevine sahip bitişik yapılardan oluşmakta dindışı bir karakter taşımaktadır.

Dikkati çekecek kadar çok sayıdaki ergitme ve çömlekçi fırını yeni yapılaşmanın üretim işlevini vurgulamaktadır.

Bu köklü değişim, tapınak mahallesinin orijinal biçiminin sona erdiği hakkında kuşku bırakmamaktadır. Ancak büyükçe ve önemli tapınaklar (4, 6, 7, 8, 12, 15, 16) görevlerine devam etmişlerse de, bunlar da Hitit başkentinin tümünü yok eden bir felâketle son bulmuştur.

Bunu, bu yapılarda çokça bulunan gündelik keramik kanıtlamaktadır. Çünkü, bu keramik geç dönem çömlekçi fırınlarının yıkıntıları içinde yoğun olarak ele geçenlerle aynıdır ve orada imal edilmiş olmalıdır. Geç dönem atölyelerinde ortaya çıkarılan döküm kalıplarına uyan madeni araç ve silâhlar için de benzeri bir durum geçerlidir.

Geç dönemde ortaya çıkan bu değişimin nedeni büyük bir olasılıkla kentin ve ülkenin gittikçe kötüleşen siyasal ve ekonomik durumu olmalıdır. Bu kötüleşmeye herhalde yukarıda değindiğimiz, kral hanedanı içindeki çekişmelerin de katkısı olmuştur. Bundan kaynaklanan güvensizlik, Hattuşa etrafında yaşayan insanların kent surlarının korunması içine çekilmek için kente yerleşmeleri ya da yerleştirilmelerine neden olmuştur. Böylece, kentin herhalde giderek bozulan ikmali de karşılanmaya çalışılmış olmalıdır.

IV. Tuthaliya'nın inşa faaliyetlerinin bir başka kanıtı ise Kral Kapısındaki Tapınaklar bölgesidir. Burası arazinin depresyonu içindeki merkezî tapınak mahallesinin aksine her yanı açık bir platoda yer almaktadır ve geniş bir yapı kompleksi olan 5 nci Tapınak ile doğruya doğru, surlara kadar uzanan, etrafı duvarla çevrili, başka yapıları içeren bir alandan oluşmaktadır.

Yaklaşık 3000 m²'lik inşaat alanı ile 5 no.lu tapınak Yukarı Kent'teki en büyük kutsal yapıdır. Özel plan biçimi ve dikkati çekecek dış görünümü ile de ayrı bir yere sahiptir.

Plan açısından ilk önce söz edilmesi gereken şey, tapınağın iki cella'lı oluşudur. Buna ilâveten, iç avluda bulunan küçük tek odalı yapı da dikkati çekmektedir ki, bunun benzerleri Aşağı Kent'teki Büyük Tapınakta ve Yazılıkaya'da görülmektedir. Batı

yanındaki iki yapı kanadı da olağan yapım şemasından sapmaktadır. Bunlardan büyük olanı, Büyükkale'deki kralî ikametgâhı anımsatmaktadır ki (E Binası), eğer bu da aynı işleve sahip ise, 5 nci Tapınağı bir Mabed-Saray olarak niteleyebiliriz.

Yapının dış görünüşüne gelince, ilk saptanacak husus, etraflı duvarla çevrili alana bakan doğu ve kuzey cephelerinin özellikle görkemli bir biçimde yapılmış olduğudur. Bunlar insan boyunda kesme taşlardan yapılmış bir duvar kaidesine sahiptir. Üzerlerindeki çıkıntılardan, bu taşların ayrıca rölyeflerle süslenmek üzere planlandığını da göstermektedir. Kaide bu biçimde uzunca bir rampa boyunca devam ettikten sonra, hafifçe yükselerek, tapınağın kuzey tarafındaki ana girişe ulaşmaktadır.

İkinci bir giriş, doğu tarafındadır. Böylece tapınaktan dıştaki alanda bulunan yapılara doğrudan bir bağlantı sağlanmıştır. Buradaki yapılaşma, alanın kuzey kenarındaki dört küçük yapı (Ev a-c) ile güneydoğuda, tapınağın yan girişi karşısındaki bağımsız büyükçe yapıdan (Ev d) oluşmaktadır.

a, b, c evleri denilen yapılar kuşkusuz aynı türdendi; çünkü bunlar ölçü ve planları bakımından birbirlerine uymaktadır. Yaklaşık 10 x 12 m boyutlarındaki birer odaya sahiptirler. a ve b evlerinde bulunan kaidelere bakılacak olursa, dört köşelerinde dört paye bulunmaktaydı.

a evinde iki yapı elemanı, bize yapının fonksiyonunu kanıtlayabilme şansını veren önemli buluntulardır. Bunlardan birisi, 1 m yüksekliğinde, dört yanı işlenmiş, yeşil nefritit'ten bir bloktur. Bunun zamanında doğu duvarının ortası hizasında durduğu anlaşılmaktadır. Biçim ve malzeme bakımından bu 1 no.lı tapınağın ünlü yeşil taşına tümüyle uymaktadır.

İkinci parça da yine doğu duvarı önünde, tasvirli yüzü üstüne devrilmiş olarak duran, 90 cm yüksekliğindeki kireç taşı bir kabartmadır. Buluntu durumu bu kabartmanın hiç kuşkusuz, duvarda payenin bir parçası olarak nefritit blokun arkasında durduğunu kanıtlamaktadır.

Kabartmada kısa giysisi, mızrağı ve boynuzlu tanır külâhı ile bir savaşı tasvir edilmiştir. Dua jestinde kaldırdığı sol yum-

ruğu üzerinde hieroglifle Büyük Kral Tuthaliya'nın adı yazılıdır. Gerek buluntu yeri, gerek tasvir edilen figür bunun tanrılaşmış bir Tuthaliya'nın kült heykeli olduğunu, yeşil taşın ise bunun sunağı olduğunu göstermektedir.

Ölçüleri bu kabartmaya uyan taşlardan a ve b evlerinde de bulunmaktadır. Hattâ b evinde kendi orijinal yerinde devrilmiş olarak ele geçmiştir. Ancak, bunlar üzerinde kabartma yoktur; belki de bunlar 5 no.lı tapınağın fasadı gibi bitirilemeden kalmıştı.

Her üç yapının da, çok odalı tapınakların tersine, sadece bir cella ve bir kült heykelinden oluşan, şapel ya da shrine türündeki, yalnız tapınmak için yapılmış, küçük kutsal yerler olduğu anlaşılmaktadır.

a evinde bulunmuş olan röliyef, buranın Büyük Kral Tuthaliya'lardan birisinin tanrılaşmış varlığı için, yani Hitit inancına göre, ölmüş olan bir Tuthaliya için düşünülmüş olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, şapellerin sayısının üç oluşu, bunların kimlere ait olduğu hakkında bir ipucu kabul edilebilir: hatırlanacağı gibi, merkezî tapınak mahallesinde ele geçen stelde, IV. Tuthaliya'nın sayılan jenealojisindeki üçüncü elemanı, kral hanedanında bu adı alan ilk Tuthaliya oluşturmaktaydı. Buna göre, a evi bu Tuthaliya'ya, b ve c şapelleri ise, jenealojik sıraya uygun olarak, diğer iki ecdada ait olmalıdır. Böylece b evi II. Mursili kültü, c evi ise III. Hattuşili kültü için düşünülmüş şapeller olmaktadır.

d yapısı denilen kalıntı ise kenarları en az 15'er m. uzunluğunda kare biçimli, kanalları olan bir platform biçimindedir. Tapınak ile şapeller arasındaki yolun ortasında yer alan bu üzeri açık podium'un, kurban törenleri gibi açık havada yapılacak dinsel işlemler için öngörülmüş olduğunu söyleyebiliriz.

Tapınak ile şapeller arasında işlevsel bir bağlantı bulunduğu sadece bu podium'un varlığı ile anlaşılacakla kalmaz; merkezî tapınak mahallesinde olduğu gibi burada da önceden belirlenmiş bir genel planlamaya uyulduğu görülmektedir. Burası üç ögeden oluşmaktadır: tapınak, ona ek olarak yapılmış saray benzeri kanatlar ve şapeller. Öyle görünmektedir ki, Tuthaliya kendi koruyucu tanrısı Şarruma'nın kabartması bulunan Kral Kapısının he-

men yanına özel bir kült bölgesi yapmak istemiştir : bu yer konumu bakımından tüm Yukarı Kenti dolaşan «kutsal yol»un başlangıcında bulunmaktadır, tapınaktaki iki cella, yine IV. Tuthaliya tarafından yaptırılmış olan Yazılıkaya gibi, Teşup ve Hepat tanrısal çiftine aittir, tapınağa kralın özel rezidans'ı bitişiktir ve nihayet, kendi ataları için hazırlanmış kült yapıları da burada yer almaktadır.

Bu kutsal yola ve dolayısı ile güney Yukarı Kentin doğu kesimine bağlı olarak, merkezî tapınak mahallesinin yukarısında güneybatı yönünde inşa edilmiş, 2 ve 3 no.lu tapınaklar da yer almaktadır. Bunlar O. Puchstein tarafından daha 1907'de ortaya çıkarılmış olmakla beraber, son kazılarda da etraflı bir biçimde araştırılmış ve tümüyle açılmıştır.

Bunların her ikisi de -cella'larının karşıt yönlerde oluşu dışında- planları ve mimarî stilleri bakımından o kadar benzerdirler ki, aynı biçimde planlanan 4 no.lu tapınak ve daha sonra belirtmeyeceğimiz, Aslanlı Kapı yanındaki batı bölgesinde bulunan 30 no.lu tapınakla birlikte aynı zamanda ve belki de aynı ekole bağlı mimarlarca inşa edildikleri sanılmaktadır. Bu tapınakların ikisi de Yukarı Kentin en eski yapım evresine aittir.

Şehir surlarını da etkileyen birinci tahribattan sonra az bir değişiklikle eski temelleri üzerine yeniden yapılmışlar, bu arada çok kaliteli kesme taşlarla yapılmış bir kaideyle donatılmışlardır. Ancak, bu taşların bazılarının işlenmeden bırakılmış yüzlerinden, kaidenin bitirilemeden kaldığı anlaşılmaktadır.

Yeni yapıların şimdiye kadar bilinen Hattuşa tapınaklarına göre en belirgin özellikleri, bunların heykeltraşlık eserleriyle zengin bir biçimde süslenmiş olduklarının anlaşılmasıdır. Ne yazık ki, bunların hiç birisine in situ olarak raslanmamış, sadece yapı ve kazı molozu içinde ele geçmişlerdir. Buldukları yerler, öncelikle, iç avlu ve cella'nın ön mekânı ile ana giriş ve çevresidir ki, herhalde heykeltraşlık eserlerinin orijinal yerlerini de buralarda aramak gerekmektedir.

Heykeltraşî parçalarının çoğunluğu yeşilimsi gri renkli, granit benzeri gabbro taşından olup, doğal büyüklükte ya da daha büyük aslanlara aittir. 2 nci Tapınağın cella'sının giriş mekânından

tüm, fakat, çok yanmış bir aslan başı ele geçirilmiştir ki, bu haliyle bile heykeltraşlığın yüksek kalitesi yeterli izlenim vermektedir. Sadece bulunabilen aslan ayağı parçalarının sayısına bakarak, 2 no.lı tapınağın en az on, 3 no.lı tapınağın ise en az iki aslan heykeline sahip olduğunu söylemek olasıdır.

3 no.lı Tapınak'ta ayrıca boynuzlu tanrı başlıkları giymiş, iki tane doğal ölçülerin üzerinde insan başı parçaları bulunmuştur. Bunların sfenkslere ait olmaları gerekmektedir. 2 no.lı Tapınak'ta, orada bulunan rozetlerle süslü, en yakın örneklerine Boğazköy'ün 30 km kuzeyindeki Alacahöyük kapı sfenksleri üzerinde raslanan, parçalara bakılacak olursa sfenks heykelleri içermiş olmalıdır.

Elimize geçen parçalardan, özellikle 2 no.lı Tapınağın avlu duvarı içinde tekrar kullanılmış bitirilmemiş bir aslana ait olanından, kuşkuyla yer bırakmayan bir biçimde anlaşılmıştır ki, bu heykeller kapı sövelerinde ve paye kaidelerinde mimarî ile entegre olmuş biçimde kullanılmaktaydı.

Tapınak envanteri arasında en ilginç ve önemli buluntuları, hieroglifli mühür baskıları ya da bulla'lar oluşturmaktadır. Bunlar hemen her zaman tapınakların cellaları civarında bulunmuşlardır. Bu bakımdan herhalde cella yakındaki yan odalardan birinde saklanmış olmalıdırlar.

Daha önce bronz tablet dolayısıyla değinilen Kurunta mühür baskısı dışında daha bir dizi Büyük Kral mühürlerine ait baskılar ele geçmiştir. Bunların hepsi, bir tanesi dışında, II. Şuppiluliuma'ya aittir. Bu kral altı değişik mühür türü ile temsil edilmektedir. Bunlardan biri ise çok olağan dışı bir tiptedir. Baskılarından hareketle, bunun malta hacı biçiminde bir mühür olduğu anlaşılmaktadır. Her iki yüzü de yazılıdır ve önyüzün ortasından başlayıp, saat yönünde dönerek; arkayüzde ise, önyüze uygunluk sağlamak için ters yönde ilerleyerek Şuppiluliuma'nın ve I. Tuthaliya'ya kadar atalarının ve onların kraliçelerinin adları jenealojik sıra içinde vermekte, yani, başlarından İmparatorluk sonuna kadar tüm kralları kapsamaktadır.

Bu buluntuların Hitit Büyük İmparatorluk dönemi ve Hitit kral hanedanının kronolojisi bakımından taşıdığı büyük önem dı-

şında, kanıtladığı başka bir husus, son Hitit kralının Yukarı Kentin inşası faaliyetine yoğun biçimde katılmış olduğudur. Bu çalışmaların sadece 2 nci ve 3 ncü Tapınaklarla sınırlı kalmadığını ve kentin bu kesiminin başka taraflarını da kapsadığı, Nişantepe ve Güneykale'de yapılan yeni araştırmalar doğrulamaktadır. Bunlara geçmeden önce kısaca Yukarı Kentin güney bölgesinin batı kesimindeki yapılaşmaya değinmemiz gerekmektedir.

Aslanlı Kapı'daki tapınak bölgesi de aynen Kral Kapısında gibi tek bir tapınaktan, yani 30 no.lu tapınaktan meydana gelmektedir. Bunun da kapıya uzaklığı 5 no.lu tapınağın Kral Kapısına olan uzaklığı kadardır. Bunun da daha mütevazi ve tapınaktan bağımsız olmakla beraber, bir rezidans'ı bulunmaktadır. 5 no.lu tapınağa benzer bir biçimde bu bölgeye uzak çevresinden diğer bazı yapılar komşudur. Kuzeydoğuda, herhalde bir yüksek tapınak olan Yenice kale yer alır; doğuda ise, 2 ve 3 no.lu tapınaklar gibi oldukça yüksek bir platoda kurulmuş, ancak bitirilememiş ikinci bir yapı kompleksi vardır.

2 ve 3 no.lu tapınakların aksine, 30 ncü Tapınak ilk tahribattan sonra tamamen terk edilmiş ve yeniden yapılmamıştır. Bunun yerine, merkezî tapınak mahallesindeki son evrede olduğu gibi değişik bir yapılaşma başlamıştır. Bu yapılaşma, burada da dindışı yapılar ve atölyeler ile karakterize olan bir durum göstermektedir. Tapınaktan ise, bazı altyapı parçaları ve kaide kalıntılarından başka bir şey kalmamıştır. Fakat, yine de bundan plan ve dış görünüşleri hakkında bilgi edinmek için yeterli ipucu vardır.

Bu yapı, yapay teraslarla genişletilmiş küçük bir platonun güney ucunu oluşturan alçak bir kayalık üzerinde yer almaktadır. Kapladığı alan yaklaşık 30 x 40 m olup, hemen hemen 2 ve 3 no.lu tapınakların büyüklüğündedir. Planı, iki ön hollü, biraz kenara çekilmiş iç avlusu, avluya açılan portiko ve bunun yanındaki vestibül'ü ile 4'ncü Tapınağın planına belirgin benzerlikler göstermektedir. Bunlar bu yapının da bir tapınak olduğunun kanıtları olarak kabul edilebilir.

2, 4 no.lu tapınaklarda olduğu gibi, kesme taşlardan yapılmış ve iki sıra halinde günümüze gelebilmiş olan kaide de buranın tapınak olduğuna işaret etmektedir. Kısmen in situ olarak temel

çukurlarında bulunan adak eşyası olarak kullanılan minyatür çanak ve testilerden oluşan buluntu envanteri de yine yapının dinsel işlevini kanıtlamaktadır. Burada ayrıca, birkaç santimetre kare büyüklüğündeki küçük tabletler ele geçmiştir. Kehânet metinleri içeren bu yazılı belgelerden tapınağın hangi tanrıya ait olduğunu gösteren ipuçları elde edilememiştir. Başka bir deyişle, burada da diğer 28 tapınaktan farklı bir durum yoktur, yani, benim kişisel bazı tahminlerim dışında, hiç bir tapınağı belirli bir tanrıya ya da tanrıçaya kesinlikle bağlamak imkânı yoktur. Yukarı Kentin dinsel yapılarından yalnız Kral Kapısındaki Tuthaliya kültüne ait şapeli kanıtlayabiliriz.

Hattuşa'da Kral Kültü ile yakından ilişkili bir bölge de Nişantepe ve çevresidir. Bunu sadece, yukarda değindiğimiz Nişantepe yazıtı kanıtlamaz, onun tam karşısında yer alan kayalıktaki güneykale denilen yerde yapılan sansasyonel yeni keşifler de bunu doğrulamaktadır. İşte, son Hitit Büyük Kralı II. Şuppiluliuma'nın anıtı burada bulunmaktadır.

İlk kazı sonuçlarımızda her iki yerde Frig çağının son evresine ait kalıntılar bulunmuştur. Nişantepe'deki bu kalıntılar sık yerleştirilmiş 'megaron' benzeri evlerden oluşmaktadır. Karşıdaki Güneykale'nin muazzam tahkimatına göre, bu mahallenin koruyucu bir kale olarak kullanıldığı anlaşılmıştır.

Hitit kalıntıları ise, ilk önce hem Nişantepe hem Güneykale'deki Frig yapılarında büyük sayıda spolye, yani tekrar kullanılmış malzeme olarak saptanmıştır ve böylece her iki yer de, Hitit yapılarının varlığına işaret etmektedir. Bundan başka, Güneykale'nin güneydoğusunda bir yapı yıkıntısı da tespit edilmiştir.

Bu yapı ortaya çıkarıldığında kapı benzeri bir bina olduğu anlaşılmıştır. Yerinde kalan döküntülere, özellikle bazı kilit taşlarına göre bu binanın aynen Yukarı Şehir kapıları gibi parabolik biçimde, fakat bindirme tekniği ('Kragsteingewölbe') ile değil, gerçek bir tonoz şeklinde inşa edildiği anlaşılmaktadır ve bu nedenle Hitit mimari tarihinde gerçek tonozun ilk örneğini göstermektedir. Yapının esas durumunun ne olduğunu daha iyi öğrenebilmek için yakınındaki Frig surunda kullanılan Hitit malzemesi araştırılıp incelenmiştir.

Bu sırada yapının 100 metre uzağındaki Frig doğu surunun iç yüzeyinde bir Hitit kabartması ortaya çıkarıldı. Kabaca işlenmiş ve belki de bu şekilde tam olarak bitirilmemiş olan bu kabartmada sola dönük asker giyimli, sağ elinde mızrak tutan, sol omuzuna yay geçirmiş bir insan figürü yer almaktadır. Sağ kolu üzerinde görülen hieroglif yazılı adı ve başındaki boynuzlu serpuşu, bu kişinin tanrılaşmış Büyük Kral Şuppililiuma olduğunu göstermektedir.

Bunun hemen bir metre sağ tarafında, baş aşağı duran üç satırlık hieroglif bir kitabe ve yine aynı kralın adını taşıyan ikinci bir kabartma daha ortaya çıkarıldı. Daha sonra kral kabartmasının sol tarafında üçüncü bir blok daha bunları izledi. Bunun da üzerinde aynen diğerlerinde olduğu gibi, baş aşağı üç sıra halinde bir hieroglif kitabe bulunmaktadır.

Bu iki yazılı bloğun şekline bakıldığında bunların bir zamanlar yan yana durduğu ve küçük olanının kitabenin sağ kenarına geldiği anlaşılmaktadır. Buna göre, hem bu iki blok hem de aynı ismi taşıyan kral kabartması aynı yapıya ait olduklarına işaret etmektedir. Yapının ise, daha önce kazılan Güneykale dışındaki geçit kalıntısı olacağı düşünülmüştür.

Bu görüşümüzü ayrıca, Frig suru içinde bulunan diğer Hitit malzemesi, bilhassa bir kapının kilit taşı, destekliyordu.

Fakat kazı ilerledikçe Frig duvarının yıkıntısı altında düşmüş bir vaziyette bulunan bir başka kilit taşı ve onun yanında, yerinde, yani in situ, bir duvar taşı bu düşüncemizi değiştirdi. Çünkü o taş ve az sonra onun altında çıkan hieroglif yazılı ikinci bir taş sırasına göre, tüm blokların geldiği yerin bu yeni ortaya çıkarılan yapı olduğu kesinleşmiştir. Tamamen kazılmış bir durumda iken bu yapı, daha önce rastladığımız geçit kalıntısı gibi başka bir örnek, fakat daha iyi korunmuş olduğunu göstermektedir. Ancak Frig surunun hemen altında meydana gelen arka duvar, bu yapıların geçit değil, bir oda biçiminde inşa edildiğini belli etti.

Eski durumuna göre dışarıya hafifçe kaymış ve çökmüş olan odanın planı trapez şeklindedir. Tüm boyu 4 metredir. Genişliği açık kalan, yani giriş olarak kullanılan tarafta 2 metre, kapalı

güney tarafta 1,6 metredir. Yan duvarların kaide kısmı dik, üst kısımları ise parabolik tonoz biçiminde olup, en fazla iki sıra taş korunmuş durumdadır. Yapı yıkıntısında ve Frig sur içinde bulunan malzeme ile tamamlandığı düşünülürse (planda görüldüğü gibi) arka bölümde toplam dört, ön bölümde beş sıra taş yer almaktaydı, ve bu şekilde odanın orijinal yüksekliğinin arkada 3,1, önde 3,3 metre olduğu anlaşılmaktadır. Tonozun üst kısmı dört kilit taşı ile kapalı idi.

Yerinden öne doğru yatmış ve alçak bir kaide üzerinde kabartmalı kocaman bir blok ile korunmuş arka duvarın esas durumu diktir. Onun önündeki tabanda tüm odanın genişliğinde ve zamanında bir taş kapakla kapatılmış dar bir çukur bulunmaktadır.

Odanın dış görünüşüne gelince, yan ve arka duvarların arkasında rastlanan dolgu toprağı, ayrıca oda girişinden her iki tarafa ayrılan destek duvarı kalıntıları, bu odanın yapay bir tepe ile örtülü olduğuna işaret etmektedirler.

Odanın iç görünüşünün ise, her üç duvarında kabartmalar ile süslendiği anlaşılmaktadır. Odanın arka duvarının tümünü kapsar vaziyetteki kabartmada, başının üzerinde bir güneş kursu bulunan ve 'anch' denen hayat sembolünü taşıyan uzun etekli bir insan figürü tasvir edilmiştir. Hem giyim hem de güneş kursuna bakılınca bu kabartmanın Yazılıkaya'dan tanıdığımız güneş tanrısına çok benzediğine ve böylece büyük bir ihtimalle aynı tanrı, yani Hititlerin inancına göre öbür dünyanın koruyucusu demek olan Göğün Güneş Tanrısı, olduğuna işaret etmektedir.

Yan duvarlarından sağdakinin alt iki sırası 6 satırdan oluşan bir hiyeroglif kitabe içermektedir. Bundan daha önce gördüğümüz Frig surunda devşirme olarak kullanılan iki yazılı blok, üst sırasındaki sağ bölümde, yani giriş yanında ve yazıtın başlangıcında yer almaktadır. *Bustrophedon* şeklinde yazılmış yazıtı, uzmanımız D. Hawkins'in söylediğine göre 'dini yeraltı geçidi' olarak nitelenen odamızla ilgilidir ve Büyük Kral Şuppiliuma'ya ait bir 'kuruluş yazıtı' içermektedir. Yazıt ayrıca Şuppiliuma'nın özellikle Güneybatı Anadolu'da bulunan Lukka, Masa, Tarhuntaşşa gibi düşman ülkelere karşı yaptığı başarılı savaştan da söz edilmektedir.

Bu yazıtın karşısında, sol duvarın ikinci sırasında ve girişin hemen yanında dışarıya doğru bakacak şekilde Şuppiliuma'nın kabartması yerleştirilmiştir.

Kitabeye göre odamız şüphesiz bir yeraltı kültü ile bağlı idi, yani mimarisinin de gösterdiği gibi, odanın bir yeraltı geçidi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple, ayrıca kral ve tanrı kabartmalarına dikkat edilirse, aynen 5 nolu tapınaktaki şapel-ler gibi, bir ölmüş kralın, yani Şuppiliuma'nın, kült yeri, belki de, özellikle odanın üzerindeki yapay tepeye bakılırsa, tümülüs biçiminde bir kral mezarı olduğu düşünülebilir.

Hangi fonksiyon olursa olsun, aynı fonksiyon amacıyla kullanıldığına daha önce bahsettiğimiz Güneykale dışındaki aynı ölçü ve aynı tekniği gösteren yapı da işaret etmektedir. 1989 kazımızın sonuçlarına göre, planda 1 ve 2 nolu odalar olarak işaretlenmiş her iki yapının tek bir yapay tepe altında, daha doğrusu ve planda görüldüğü gibi daire şeklinde bir bent altında gömülmüş olduğunu göstermektedir. Bu tepenin daire şeklinde olduğunu ayrıca yüzlerce sene sonra onun kalıntısı üzerine yerleştirilmiş olan Frig surundan öğreniyoruz.

İki yapı aynı tepe altında bulduklarına göre, aşağı yukarı aynı zamanda yapıldıklarına işaret etmektedir. Bunun tarihinin hem odaların içindeki molozdan hem de tepeye ait olan toprak dolgusundan elde edilen çanaklardan son İmparatorluk çağı, yani Yukarı Şehirin son Hitit evresi olduğu öğrenilmiştir. Aynı sonucu, son derece gelişmiş ve böylece ancak geç bir tarihi gösteren tonoz tekniği de verebilmektedir.

Bu tarih kabul edilirse, kabartmada tasvir edilen ve kitabede yazılmış olan Şuppiliuma adının bu adı taşıyan Büyük Kralın ikincisi, demek ki daha önce 2 ve 3 nolu tapınaklardan ve ayrıca Güneykale'nin karşısındaki Nişantepe'den tanıdığımız Şuppiliuma II olduğu anlaşılmaktadır. Büyük tapınakta bulunan bir çivi yazılı dokümana göre bu kral babasının, yani ölen Tuthaliya IV'ün kültüne çok önem vermiş ve NA₄ *hekur* SAG.UŞ adlı, büyük bir ihtimalle Yazılıkaya'daki B odası («Nebenkammer») olan bir kutsal yapıya onun heykelini yerleştirmiştir.

Bu nedenle kendi kültü için de aynı hassasiyeti gösterdiği ve bu kült için özellikle saray ve tapınak şehri arasında büyük bir kutsal alan inşa ettirdiği daha iyi anlaşılır.

Fakat Hattuşaş ve Hitit İmparatorluğunun ani çöküşü nedeniyle bu kült her halde hiç bir zaman Şuppililiuma'nın istediği gibi gerçekleştirilememiştir.